

MARCIN BORYS

PARAFIA JAKO PRZESTRZEŃ AKTYWNOŚCI KULTURALNEJ
POLSKICH IMIGRANTÓW.
WOKÓŁ AMATORSKIEJ SCENY TEATRALNEJ W CHICAGO
DO ROKU 1914

WSTĘP

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację zapoczątkowanych w jednym z poprzednich tomów „Studiów Polonijnych” rozważań na temat roli polskich parafii rzymskokatolickich w zakresie stymulowania oraz wspierania aktywności kulturalnej polskich imigrantów osiadłych w Chicago – najważniejszym, tak ze względu na liczebność, jak i potencjał, skupisku polskiej diaspory w Stanach Zjednoczonych¹. Koncentruje się on na teatrze – dla przedstawicieli polskiej grupy, drugiej, obok muzyki, najpopularniejszej i cieszącej się największym zainteresowaniem formie wyrazu artystycznego. Ze swej natury był to teatr amatorski, w którym aktorami nie byli profesjonalni artyści, ale amatorzy, rekompensujący braki w warsztacie scenicznym swoim zapałem i zaangażowaniem.

Początki amatorskiego teatru polonijnego w Chicago związane były z Gminą Polską². W pierwszych miesiącach 1873 r. zespół zawiązany przy tej

Dr MARCIN BORYS – Muzeum Ziemi Tarnowskiej; e-mail: martin.borys@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0581-4260>.

¹ M. BORYS, *Parafia jako przestrzeń aktywności kulturalnej polskich imigrantów. Z życia muzycznego Polonii chicagowskiej do roku 1914*, „Studia Polonijne” 44(2023), s. 177-196. Pewne zagadnienia dotyczące teatru amatorskiego, jednak w znacznie skromniejszym zakresie, poruszałem już w tekście: M. BORYS, *Kulturalne aspekty działalności polskich parafii rzymskokatolickich w Chicago w XIX stuleciu*, „Przegląd Polsko-Polonijny” 2013, nr 5-6, s. 237-252.

² Organizacja ta powstała w 1866 r. Prowadziła działalność narodową, kulturalną oraz poprzez wypłatę świadczeń chorobowych i pośmiertnych udzielała bratniej pomocy swoim członkom lub ich rodzinom (T.J. DYLEWSKI, *Historja Towarzystwa Gmina Polska No. 1 Grupa 20 Z.N.P.*, [w:] *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Towarzystwa Gmina Polska No. 1 Grupa 20 Z. N. P. oraz program uroczystości jubileuszowych, niedziela, 11-go lutego, 1934, Chicago, Ill.*, [b.m.w.]

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

organizacji przygotował pierwsze w mieście polskie przedstawienia teatralne³. Od listopada 1873 do listopada 1874 r., oprócz udziału w rozmaitych obchodach, grupa dała łącznie pięć przedstawień⁴. Podobną liczbę prezentowała średnio w ciągu roku również w kolejnych latach⁵. Od lat osiemdziesiątych XIX wieku o kształcie amatorskiej sceny polonijnej w „Wietrznym Mieście” decydowały już jednak przede wszystkim zespoły tworzone przy coraz liczniej powstających polskich parafiach⁶.

W okresie wyznaczonym latami 1867-1914, a więc pomiędzy rokiem kiedy zawiano pierwszą polską parafię – pw. św. Stanisława Kostki, a czasem kiedy wraz z wybuchem I wojny światowej wyhamowany został napływ do USA (w tym nad Jezioro Michigan) nowych fal przybyszów z ziem polskich, Polacy zorganizowali w metropolii przeszło 30 wspólnot parafialnych Kościoła rzymskokatolickiego⁷. Mając etniczny charakter stanowiły one główne ośrodki życia polskich imigrantów, gwarantując realizację ich potrzeb religijnych, a także społecznych, oświatowych oraz tych związanych z zacho-

1934, bs). Ukierunkowana narodowo-patriotycznie dążyła do zwiększenia zaangażowania politycznego polskich imigrantów, co miało przyczynić się do osiągnięcia nadrzędnego celu, jakim było odzyskanie przez Polskę niepodległości. W późniejszych latach spór pomiędzy członkami Gminy (po 1880 r. Związku Narodowego Polskiego) a osobami zrzeszonymi w Towarzystwie św. Stanisława Kostki, zaś szerzej – identyfikującymi się z nurtem klerikalnym skupionym wokół księży zmartwychwstańców (organizacyjnie bliskich Zjednoczeniu Polskiemu Rzymsko-Katolickiemu), rzutował na podział polskiej społeczności na dwa obozy polityczno-ideologiczne odmiennie pojmujące polskość oraz różniące się koncepcjami przyszłych działań. J.J. PAROT, *Polish Catholics in Chicago, 1850-1920. A Religious History*, DeKalb: Northern Illinois University Press 1981, s. 32, 36-37; A. WALASZEK, *Kościół, etniczność, demokratyzacja – parafie polonijne w USA (1854-1930)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2015, z. 1(155), s. 62-63.

³ E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny w Stanach Zjednoczonych*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1989, s. 22-23. O znaczeniu Gminy Polskiej w rozwoju polonijnej sceny teatralnej w Chicago zob. również: S.L. CUBA, *Polish Amateur Theatricals in America: Colorado As A Case Study*, „Polish American Studies” 38(1981), nr 1, s. 27-30.

⁴ W. KRUSZKA, *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 4, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera 1905, s. 14.

⁵ S.L. CUBA, *Polish Amateur Theatricals*, s. 29.

⁶ Nie oznacza to jednak, że inne grupy nie istniały. Aktywność sceniczną prowadziły w tym czasie m.in. zespoły rzemieślnicze i młodzieżowe, np. Towarzystwo Polskich Krawców, Towarzystwo Przemysłowe Rzemieślników Polskich i inne. Tamże, s. 30-31; E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 29-30.

⁷ Początkowy okres formowania się sieci polskich parafii, w którym powstały najbardziej znane i mające największą moc oddziaływania na imigrantów chicagowskie wspólnoty, opisuje w tekście: M. BORYS, *Kształtowanie się sieci polskich parafii etnicznych w Chicago do końca XIX wieku*, [w:] *Polacy w Chicago. Doświadczenie imigranta: integracja, izolacja, asymilacja*, red. A. Walaszek, Warszawa: Muzeum Historii Polski 2020, s. 11-48.

waniem poczucia własnej tożsamości. Ochoczo tworzone i z niemalym wysiłkiem utrzymywane przez samych wiernych – głównie skromnie zarabiających niewykwalifikowanych robotników chicagowskich zakładów produkcyjnych, gwarantowały im dostęp do form kultu (chroniąc jednocześnie przed protestantyzmem), wzmacniały ich poczucie przynależności do wspólnoty, umożliwiały zdobycie elementarnego wykształcenia, pozwalały odnaleźć się w miejscowych realiach⁸.

Jednocześnie parafie były miejscami, w których skupieni w nich imigranci mieli szansę na zetknięcie się z kulturą – zarówno jako bierni odbiorcy, jak i aktywni jej uczestnicy. Kwitło w nich przede wszystkim życie muzyczne. Msze św. i innym nabożeństwom towarzyszyła oprawa organowa i wokalna. Licznie powstawały w nich chóry i towarzystwa śpiewacze. Chętnie urządzano różnego rodzaju popisy i koncerty. Podejmowano ponadto wysiłki ukierunkowane na propagowanie literatury i czytelnictwa. Kółka literackie i inne towarzystwa kościelne organizowały publiczne występy, zapraszały do uczestnictwa w odczytach, wykładach, konkursach deklamacyjnych⁹. Dostęp do książek umożliwiały powstające przy niektórych parafiach (lub przy działających w nich organizacjach parafialnych lub szkołach) biblioteki. Księgozbiory zawierały publikacje o tematyce religijnej, historycznej, a tak-

⁸ O szczególnej roli parafii etnicznych w życiu polskich imigrantów w USA wypowiadało się wielu autorów. Ostatnio m.in. Adam Walaszek (A. WALASZEK, *Kościół, etniczność, demokratyzacja*, s. 5-66) i Joanna Wojdon (J. WOJDON, *Polish American Parishes of the Nineteenth to Twenty-First Centuries and their Role in Shaping Polish American Identity and Status*, [w:] *Inter-Ethnic Relations and the Functioning of Multi-Ethnic Societies: Cohesion in Multi-Ethnic Societies in Europe from c. 1000 to the Present*, II, Turnhout: Brepols Publishers 2022, s. 339-355).

⁹ Kółka literackie istniały przy parafiach: Świętej Trójcy (o czym poniżej) oraz św. Wojciecha (Kółko Literackie im. Juliusza Słowackiego założone przez ks. Kazimierza Gronkowskiego 7 lutego 1907 r.). *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Parafii Świętego Wojciecha*, Chicago 1924, s. 10. Innymi organizacjami podejmującymi wysiłki w zakresie upowszechniania literatury były m.in. w parafii Świętej Trójcy: Towarzystwo Dorastającej Młodzieży, Towarzystwo Młodzieży św. Kazimierza Jagiellończyka, a także Stowarzyszenie Przyjaciół Młodzieży (*Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy w Chicago, Ill. z okazji 25tej rocznicy otwarcia kościoła przez J. Em. Ks. Kar. F. Satolliego delegata papieskiego 1893-1918*, Chicago [1918], s. 194; *Dzieje parafii św. Trójcy. 1873-1898. Na pamiątkę 25-letniego jubileuszu założenia parafii św. Trójcy*, Chicago 1898, s. 98; G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie. Dzieje kościoła pw. Świętej Trójcy w Chicago*, Poznań: Wydawnictwo Agape 2007, s. 153); w parafii św. Stanisława Kostki: Klub Muzyczno-Literacki Imienia Leona XIII oraz Stowarzyszenie Alumnów Szkoły św. Stanisława Kostki, *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867-1917*, [Chicago 1917], s. 140, 142.

że utwory literackie, w tym dzieła najbardziej uznanych polskich poetów i pisarzy¹⁰.

Informacji służących do przygotowania artykułu dostarczyły mi przede wszystkim zapisy – najczęściej niewielkie, rozsiane w różnych miejscach publikacji wzmianki – zawarte w albumach i księgach pamiątkowych wydawanych przy okazji jubileuszy poszczególnych parafii. Często marginalizowane ze względu na swój utylitarny charakter oraz dobór i sposób prezentacji treści w nich zawartych, wydawnictwa te pozostają niekiedy jedynymi, a przy tym przydatnymi źródłami przybliżającymi początki konkretnych wspólnot¹¹. Uzupełnieniem dla nich były relacje zamieszczane w „Dzienniku Chicagowskim”, a także dorobek innych autorów. Szczególnie przydatna była w tym przypadku praca poświęcona polonijnemu teatrowi w Stanach Zjednoczonych autorstwa Emila Orzechowskiego¹².

SCENA AMATORSKA NA STANISŁAWOWIE

Aktywność sceniczna w wymiarze parafialnym najwcześniej dała się zauważyć w najstarszej z nich – w parafii św. Stanisława Kostki. Wspólnota ta funkcjonowała na północnym zachodzie miasta, w dzielnicy, która z czasem

¹⁰ Źródła dostarczają informacji o księgozbiorach istniejących w parafiach: św. Stanisława Kostki, Świętej Trójcy, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, św. Jadwigi, Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy, św. Michała i św. Jana Kantego. S. ZAHAJKIEWICZ, *Księża i Parafie Polskie w Stanach Zjednoczonych Pół. Am.*, Chicago: nakładem autora 1897, s. 22, 54, 73; *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 28; *Dzieje parafii św. Trójcy*, s. 80; G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 153, 259; 1882-1957 *Diamond Jubilee Immaculate Conception B.V.M. Parish. 2944 East 88th Street, Chicago 17, Illinois*, [b.m.d.w.], s. 29; W. KRUSZKA, *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 10, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera 1907, s. 77, 89, 99-100, 109; *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Parafii św. Jana Kantego w Chicago, Illinois 1893-1943*, [Chicago 1943], bs.

¹¹ O znaczeniu tego typu źródeł w badaniach polonijnych pisała Maria A. Furtak (M.A. FURTAK, *Księgi jubileuszowe polskich parafii w Stanach Zjednoczonych jako źródło do badań naukowych*, „Studia Polonijne” 40(2019), s. 195-208). Wcześniej temat ten podejmował również ks. Roman Nir (R. NIR, *Źródła do historii Polonii*, Orchard Lake: Wydawnictwo Centralnego Archiwum Polonii Amerykańskiej w Orchard Lake 1982, s. 92-94).

¹² E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*. Zainteresowanie badaczy amerykańskim teatrem polonijnym sięga już XIX wieku – zob.: K. ESTREICHER, *Teatr polski za oceanem*, Lwów: Koło Literacko-Artystyczne 1890. Na temat początków teatru polonijnego na gruncie chicagowskim pisała z kolei Natalie Kunka. N. KUNKA, *The Amateur Theatre Among the Poles*, [w:] *Poles of Chicago 1837-1937. A History of One Century of Polish Contribution to the City of Chicago, Illinois*, oprac. L.T. Zglenicki, Chicago: Polish Pageant 1937, s. 67-90.

zyskała określenie Polish Downtown. Stworzona przez grupę przybyszów (ok. 150 rodzin) pochodzących głównie z Wielkopolski oraz Śląska i Pomorza, wraz z napływem kolejnych imigrantów, rozrosła się i na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku skupiała już 30-35 tys. osób¹³. Stojący na jej czele od 1874 r. proboszcz ks. Wincenty Barzyński troszczył się zarówno o życie religijne wiernych, jak i rozwój infrastrukturalny parafii; wspierał także liczne inicjatywy aktywizujące parafian. Pod koniec stulecia z mniejszym lub większym powodzeniem funkcjonowało w niej ok. pół setki organizacji parafialnych, o różnym profilu działalności¹⁴. Były to m.in. towarzystwa troszczące się o rozkwit parafii, stowarzyszenia o charakterze religijnym, charytatywnym, jak również inne organizacje, w tym takie, których bądź to głównym, bądź jednym z wielu pobocznych celów działalności był udział w życiu kulturalnym wspólnoty.

Na Stanisławowie – jak powszechnie, ze względu na wezwanie, określali parafię sami imigranci – przygotowaniem spektakli najwcześniej zainteresowali się członkowie, obecnego w życiu muzycznym wspólnoty, Towarzystwa św. Cecylii. W 1882 r., a więc w roku utworzenia towarzystwa, zaprezentowało ono komedię *Werbel Domowy*. Do 1917 r. grupa wystawiła łącznie ok. 50 sztuk teatralnych¹⁵.

Przedstawienia teatralne, podobnie jak koncerty oraz rozmaite obchody mające na celu „ducha narodowego wszczepić w dorastającą młodzież i wpoić w nią polskie życie i polskie obyczaje” organizowało Towarzystwo Najświętszego Imienia Maryi. Zawiązane przez proboszcza ks. Wincentego Barzyńskiego 15 września 1887 r. Towarzystwo to było jednym z największych i najaktywniejszych spośród wszystkich funkcjonujących na Stanisławowie¹⁶.

¹³ K. WACHTEL, *Dzieje Parafii Świętego Stanisława Kostki*, [w:] *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867-1917*, [Chicago 1917], s. 10; Archdiocese of Chicago's Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1890, Box: sygn. ADMN/A5370/157, s. 285. Szerzej na temat początków parafii zob. M. BORYS, *Kształtowanie się sieci*, s. 12-18.

¹⁴ W. MLECZKO CR, *Parafia jako przestrzeń zmartwychwstania społeczeństwa (szkic o działalności ks. Wincentego Barzyńskiego w Chicago)*, [w:] *Zmartwychwstańcy: ku duchowemu odrodzeniu społeczeństwa*, red. W. Mleczko CR, Kraków: Wydawnictwo św. Jana Pawła II 2015, s. 133, 139; M. BORYS, *Zmartwychwstańcy i początki polonijnego Chicago*, [w:] *Diaspora polska w Ameryce Północnej*, red. R. Raczyński, K.A. Morawska, Gdynia: Muzeum Emigracji 2018, s. 180-184.

¹⁵ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 150; ANDREA SSND, *The Societies of St. Stanislaus Kostka Parish, Chicago*, „Polish American Studies” 9(1952), nr 1-2, s. 34.

¹⁶ Towarzystwo samo animowało jak również włączało się w działania ukierunkowane na rozwój parafii, szkoły i innych instytucji parafialnych, a także w przedsięwzięcia o charakterze

Zauważalny wkład w życie kulturalne parafii wносиło z pewnością Towarzystwo Muzyczno-Literackie Imienia Leona XIII (do 1900 r. Klub Muzyczno-Literacki Imienia Leona XIII). Założone zostało przez ks. Józefa Gieburowskiego 27 października 1897 r. Pierwszym jego prezesem został Franciszek Czonstka. Celem towarzystwa było „łączenie młodzieży polskiej dla kształcenia się w literaturze i wzbudzaniu uczuć patriotycznych za pomocą przedstawień dramatycznych i moralnych, opartych na zasadach nauki kościoła Rzymsko-Katolickiego”¹⁷. Jego członkowie urządzali odczyty, deklamacje, śpiewy, przede wszystkim zaś przygotowywali przedstawienia teatralne¹⁸. Średnio Klub prezentował dwa spektakle w ciągu roku¹⁹. Wśród reżyserów z nim pracujących mieli się znaleźć: August Kłafft, Andrzej Kwasigroch, Maksymilian Brochocki, Jan J. Liss²⁰.

Swoją obecność na niwie teatralnej zaznaczało także Stowarzyszenie Alumnów Szkoły św. Stanisława Kostki. Powstało ono 20 listopada 1910 r., a wśród jego założycieli znaleźli się Jan J. Liss, Władysław Okoń, Józef Niemczyk oraz Klara Pawelec i Anna Scheibe. Do występów publicznych jego członkowie uprawiali się podczas posiedzeń grupy, na których prezentowano mowy, odczyty, deklamacje, prowadzono debaty. W pierwszych latach działalności Stowarzyszenie wystawiało zarówno sztuki poważne, jak i przedstawienia o lżejszym, wodewilowym charakterze²¹.

Występy sceniczne przygotowywały ponadto: Towarzystwo Młodzieńców św. Kazimierza Królewicza, Chór parafialny, Kolegium św. Stanisława Kostki oraz inne organizacje parafialne. Ogólnie na Stanisławowie mogło to być nawet 20 grup²².

Niezależnie od pozostałych, zespołem, który osiągnął największe sukcesy i którego dokonania sceniczne wykraczały znacznie poza parafię św. Stanisława Kostki, było istniejące od 1891 r. Kółko Dramatyczne. Okoliczności jego powstania związane były z celebrowaną w tym czasie setną rocznicą

pomocowym na rzecz sierot i osób w podeszłym wieku. *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 154; *Diamond Jubilee 1867-1942 St. Stanislaus Kostka Church*, [b.m.d.w.], s. 129.

¹⁷ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 142.

¹⁸ Tamże; ANDREA SSND, *The Societies of St. Stanislaus Kostka Parish*, s. 36.

¹⁹ E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 49.

²⁰ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 142.

²¹ Album: *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii* wymieniał w repertuarze grupy sztuki: „Czartowska Ława”, „Jasełka Polskie”, „Na Bezrybiu i Rak Ryba”, „Okrażenie”, „Raclawice”, „Skalmierzanki” oraz komedie: „Na Nic Żydowskie Swaty”, „Miecz Damoklesa”, „Polityka Panny Florci”, „Stryj Przyjechał”. Inspiracji w tym względzie miała dostarczać zakupiona przez Stowarzyszenie bogata biblioteka dramatyczna. Tamże, s. 140.

²² E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 49.

uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Na Stanisławowie obchody przybrały formę trzydniowych uroczystości wypełnionych wydarzeniami o religijnym i patriotycznym charakterze. W ich organizację włączyć miały się wszystkie istniejące organizacje parafialne. Jedną z propozycji artystycznych, która znalazła się w programie, było przygotowane przez grupę nieposiadających do tej pory większego aktorskiego doświadczenia ochotników (kilkudziesięciu członków chórów i towarzystw parafialnych) przedstawienie pt. *Obrona Częstochowy (Jasna Góra)*. Autorem inscenizacji opartej na *Potopie* Henryka Sienkiewicza był Szczesny Zahajkiewicz. Propozycja spotkała się z ogromnym zainteresowaniem. W dniu premiery – 5 maja 1891 r., wielu chętnym nie udało się dostać do sali, w której spektakl był prezentowany. Wśród tych, którym się to jednak udało: „ogólny był sąd, iż tak pięknej sztuki i tak świetnie odegranej jeszcze Polacy w Chicago nie widzieli”²³.

Entuzjastyczny odbiór spektaklu sprawił, że już tydzień później (12 maja) występujący w nim amatorzy spotkali się ponownie, tym razem na zebraniu zwołanym z inicjatywy proboszcza Barzyńskiego²⁴. Zapadła na nim decyzja o powołaniu do życia nowego zespołu, który za cel postawił sobie „krzewić ducha Polskości wśród młodzieży, a jako środek ku temu służyć miały tygodniowe wieczorki, oraz mniejsze i większe przedstawienia teatralne w języku ojczystym”²⁵. Przyjęto jego nazwę – Kółko Dramatyczne p.w. św. Stanisława Kostki, a także wybrano jego pierwszy zarząd. Na jego czele stanął Jan Kondziorski [Kędziorski], wiceprezesem oraz reżyserem został Szczesny Zahajkiewicz, sprawy związane z oprawą muzyczną powierzono natomiast Andrzejowi Kwasigrochowi²⁶ (dyrygent muzyki i śpiewu)²⁷.

²³ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 136.

²⁴ Datę 12 maja odnajdujemy w albumie wydanym z okazji złotego jubileuszu parafii. Tamże, s. 136. Emil Orzechowski informuje z kolei, że Kółko zostało założone 9 maja, dzień później została uchwalona jego konstytucja, natomiast 12 maja 1891 r. wybrano jego zarząd. E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 46.

²⁵ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 136.

²⁶ Andrzej J. Kwasigroch – ur. 20 października 1855 r. w Cekcynie na terenie Prus Zachodnich. Po przybyciu do Stanów Zjednoczonych (1872) aktywnie angażował się w życie parafii św. Stanisława Kostki. Pełnił m.in. funkcję kościelnego organisty (przez 46 lat) oraz dyrygenta chóru parafialnego (od 1875 r.). Był ponadto współzałożycielem Towarzystwa św. Cecylii (1882) i Dworu Pułaskiego (1895). Zmarł 16 sierpnia 1926 r. Tamże, s. 136, 150, 235; M. BORYS, *Parafia jako przestrzeń*, s. 188.

²⁷ Zarząd uzupełniali: sekretarz – Wincenty Józwiakowski, skarbnik – Walenty Pyterek, radni – Franciszek Szatkowski, Maksymilian Brochocki, Antoni Rosa, Jan Ogurek, szatny – Jan Czekała, gospodarz – Stanisław Czajka oraz marszałkowie – Piotr Ligman i Franciszek Pokorny. *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 136.

Pierwsze znaczące efekty pracy grupy dało się zauważyć już jesienią 1891 r. 18 października zespół zaprezentował premierowe wykonanie sztuki Szczęsnego Zahajkiewicza pt. *Dzieci Izraela*²⁸. Szerokim echem odbiły się jednak występy zrealizowane w roku następnym. Stało się tak za sprawą Heleny Modrzejewskiej – wówczas jednej z najbardziej znanych, rozpoznawalnych i podziwianych artystek scenicznych w Stanach Zjednoczonych, która zdecydowała się na wspólne występy ze skupionymi w Kółku Dramatycznym amatorami. Modrzejewska zrezygnowała przy tym ze swojego wynagrodzenia, przeznaczając je na rzecz funkcjonującego w parafii św. Stanisława Kostki domu sierot oraz biblioteki parafialnej²⁹. Aktorzy ze Stanisławowa zagrali z gwiazdą dwukrotnie – 4 i 11 września 1892 r. Za pierwszym razem odegrano sztukę Władysława Anczyca *Chłopi arystokraci*, w której Modrzejewska wcieliła się w postać Koguciny. Zachwycony tym występem Emil Habdank Dunikowski zanotował:

Tożto była uczta dla oczu i uszu widzieć i słyszeć sławną artystkę, jako Kogucinę! Zdawało mi się, że niepodobna dla Modrzejewskiej zejść z koturnów i zniżyć się do takiej roli. A jednak zniżyła się, i grała jak... Modrzejewska. Trzeba było słyszeć z jaką werwą śpiewała kuplety: Przez dzień cały będę piła, Harakiem się będę myła, Wiwat pani Kogucina!... Rzeczywiście oczarowała nas, więc obsypaliśmy ją kwiatami. Reszta ról spoczywała w rękach amatorów, którzy wywiązali się jak mogli najlepiej ze swego trudnego zadania³⁰.

Drugim scenicznym wcieleniem Modrzejewskiej, zaprezentowanym tydzień po zagranie roli Koguciny, była tytułowa postać dramatu *Jadwiga, królowa Lechitów*. „W roli królowej pani Modrzejewska była sobą, była królową” – informował w zamieszczonej dzień później relacji „Dziennik Chicagoski”³¹. O występie towarzyszących jej aktorów-amatorów³² gazeta wspominała natomiast:

²⁸ Tamże, s. 137.

²⁹ E. HABDANK DUNIKOWSKI, *Wśród Polonii w Ameryce. Druga serya „listów z Ameryki”*, Lwów 1893, s. 82; *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 137.

³⁰ E. HABDANK DUNIKOWSKI, *Wśród Polonii*, s. 67. W trakcie występu artyście towarzyszyli: Jan Czekala, Antoni Huntowski, Jan Kondziorski, Róża Kwasigroch, Adam Stachowiak, Andrzej Stachowicz, Szczęsny Zahajkiewicz i Rozalia Żukowska – *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 137.

³¹ *Pani Helena Modrzejewska na scenie amatorskiej w Chicago*, „Dziennik Chicagoski” 1892, nr 214, s. 2.

³² Na scenie obok Modrzejewskiej pojawić mieli się tym razem: Max Brochocki, Józef Grabowiecki, Wincenty Józwiakowski, Piotr Ligman, Franciszek Kiołbassa, August Kłafka, Jan

Każdy z nich wie dobrze, że nie podobna gry jego porównać z grą artystki, że tak mu do tego daleko, jak kmieciowi do królowej – ale nie możemy się powstrzymać od tego, by nie wspomnieć, że wszyscy czynili, co zdołali i jak zdołali, ażeby przedstawienie jak najlepiej wypadło, i wszyscy też grali lepiej, niż kiedykolwiek przedtem³³.

Występ podziwiał komplet widzów zgromadzonych w polskiej hali przy ulicy Bradley (wg szacunków 5-6 tys. osób). „Kto był na tem przedstawieniu, nie zapomni go z pewnością, póki żyje: była to biesiada duchowa, o której po latach wielu, wielu, jeszcze wnukom się opowiada, było to zdarzenie, o którym przez lata długie ciągle się wspomina” – relacjonował dalej „Dziennik Chicagoski”³⁴. Szczęsny Zahajkiewicz – autor dramatu, napisanego z myślą o Modrzejewskiej i jej dedykowanego, wychodząc z założenia, iż nikt nigdy już nie będzie w stanie zagrać w tak doskonały sposób jak ona, zdecydował się podrzeć rękopis sztuki³⁵.

Występy u boku sławnej artystki przyniosły Kółku Dramatycznemu rozgłos, a jego członkom dostarczyły motywacji do dalszych wysiłków i pracy. Regularnie odbywano zebrania, prowadzono próby, przygotowywano comiesięczne wieczorki humorystyczne dla rodzin członków zespołu, grano wreszcie pełnospektaklowe sztuki³⁶. Wśród wystawianych utworów dominowały przede wszystkim te napisane przez Zahajkiewicza – do początku 1895 r. było to 11 tytułów autorstwa reżysera Kółka³⁷. Grano głównie w Chicago, choć grupa mogła się pochwalić również występami poza miastem (Milwaukee, 1894). Według Emila Orzechowskiego, na wniosek części zespołu, w 1895 r. Kółko Dramatyczne zostało rozwiązane. Jego reaktywacja – jednak już jako zupełnie nowa organizacja, nastąpić miała w kolejnym roku³⁸.

Nering, Jakub Oszałdowski, Stanisław Pawłowski, Stanisław Piasecki, Michał Petlak, Walenty Pyterek, ponadto powtórnie Róża Kwasigroch i reżyserujący spektakl Szczęsny Zahajkiewicz. *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 137.

³³ *Pani Helena Modrzejewska na scenie*, s. 2.

³⁴ Tamże.

³⁵ E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 47; M. HAIMAN, *Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce 1873-1948*, Chicago: Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie 1948, s. 126.

³⁶ E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 46.

³⁷ Tamże, s. 47.

³⁸ Według Emila Orzechowskiego pierwsze Kółko miało nosić nazwę: „Kółko Dramatyczne Organizacji Patriotycznej Polskiej”, drugie po prostu „Kółko Dramatyczne”. Tamże.

W księgach jubileuszowych parafii fakt ten nie został zupełnie odnotowany, a historia grupy traktowana jest w nich w sposób ciągły³⁹.

Domową sceną dla Kółka pozostawała ta znajdująca się w gmachu szkoły parafialnej św. Stanisława Kostki. Wygląd i warunki w niej panujące Emil Habdank Dunikowski charakteryzował w sposób następujący:

W gmachu wspomnianego kolegium znajduje się i sala teatralna, co do wielkości druga z rzędu w całym Chicago, gdyż ma 4.000 miejsc do siedzenia. Urządzenie jest nie złe, kurtyna przedstawia kopię znanego obrazu „Prześladowanie Unitów na Podlasiu”, audytoryum składa się z parteru i galeryi o siedzeniach ustawionych amfiteatralnie, – lecz akustyka pozostawia wiele do życzenia⁴⁰.

Wraz z przebudową budynku, w trakcie której hala parafialna została zagospodarowana na potrzeby szkoły, rozpoczął się dla zespołu trudny czas. Członkowie Kółka zmuszeni byli korzystać z innych scen w mieście (m.in. sal: Schultza, Walsha i Wicker-Park). Problemy lokalowe, w parze z pojawiającym się zniechęceniem, przełożyły się na obniżenie poziomu artystycznego prezentowanego przez zespół, a w konsekwencji na ograniczenie jego aktywności⁴¹. Ponownym impulsem dla aktorów-amatorów stała się dopiero zapowiedź budowy na Stanisławowie nowej sali teatralnej. Inwestycja została ukończona w 1907 r. Na początku 1908 r. zainaugurowano w niej działalność artystyczną. Opis nowego budynku przedstawiał się następująco:

Gmach sali teatralnej na rogu ulic Noble i Bradley, wzniesiony z czerwonej cegły – podobnie, jak gmach szkolny – przedstawia się nader ozdobnie i harmonijnie: piękny fronton do Bradley ulicy posiada portal monumentalny, wiodący do rozległego przedsionka, z którego szereg wejść prowadzi do sali wspaniałej i rozległej, na której przeciwległym końcu znajduje się największa i najlepiej urządzona – scena polska w Ameryce. Sala posiada wszelkie urządzenia, wzorowane na teatralnych widowniach, jak garderoby, bufet, rozmaite ubikacje pomocnicze; wielkie okna dają masę światła, wentylacja jest bez zarzutu; scena posiada urządzenie ze stali, windy, zapadnie, najlepszy ze wszystkich scen i sal polskich system elektryczny efektów świetlnych, zapas dekoracji i kilka kurtyn artystycznie malowanych, z których główna, azbestowa, przedstawia widok Tatr

³⁹ Księga wydana z okazji złotego jubileuszu parafii informuje o jubileuszu 25-lecia Kółka obchodzonym w 1906 r. *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 137.

⁴⁰ E. HABDANK DUNIKOWSKI, *Wśród Polonii*, s. 67. Emil Orzechowski podaje, że sala miała 2500 miejsc, a jej inauguracja nastąpiła 8 lutego 1891 r. Wystawiono wówczas sztukę ks. Kandyda Kozłowskiego „Powstanie Polaków, czyli Rok 1863”. E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 42.

⁴¹ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 137.

polskich, a następna widok Krakowa i Wawelu. Ponad salą – pięknie oświetlona kopuła dodaje uroku i czyni prawdziwie imponujące wrażenie, naprzeciw sceny znajduje się obszerny balkon i galeria; sala mieści ogółem tysiąc miejsc⁴².

Premierowym przedstawieniem Kółka Dramatycznego zaprezentowanym w nowej sali była sztuka *Wiesław* Kazimierza Brodzińskiego, wyreżyserowana przez Wincentego Józwiakowskiego. Na scenie pojawiło się ponad 50 osób, wśród nich m.in. jedna z najpopularniejszych śpiewaczek polskich w USA – Agnieszka Nering⁴³. Kilka dni później spektakl zaprezentowany został raz jeszcze, ponownie gromadząc tłumy widzów. Dochód z obu występów wyniósł 500 dolarów i został przekazany na rzecz parafii⁴⁴.

Zespół, zmotywowany posiadaniem nowoczesnej sceny, jeszcze w 1908 r. przygotował sztuki: *Wyrok Jana Kazimierza* Władysława Syrokomli oraz *Gwałtu, co się dzieje* Aleksandra Fredry. W 1909 r. były to: kolejna komedia Fredy – *Dożywocie*, a także dramat *Mazepa* Juliusza Słowackiego⁴⁵. Reżyserem Kółka Dramatycznego był w tym czasie (od 1908 r.) Karol Wachtl (Wachtel) – postać wybitna, która wywarła ogromny wpływ na rozwój polonijnego teatru, dziennikarstwa oraz historiografii. Urodzony w 1879 r.⁴⁶ w Jarosławiu, do gimnazjum uczęszczał we Lwowie, gdzie również podjął studia. Pisywał utwory poetyckie, które drukowane były w wielu czasopismach na terenie trzech zaborów. Angażował się także w pracę dziennikarską – wchodził w skład redakcji lwowskich „Wiadomości Artystycznych” i „Przedświtu”. W 1903 r. przybył do Stanów Zjednoczonych. Krótko pracował dla redakcji wydawanego w La Salle czasopisma „Promień”, następnie był redaktorem „Narodu Polskiego”, od 1905 r. tygodnika „Polonia”, a w 1907 r. został współredaktorem „Dziennika Chicagoskiego”. Wykładał literaturę w Akademii Sióstr Nazaretanek oraz Kolegium św. Stanisława Kostki. Publikował własne utwory literackie (m.in. zbiór poezji *Ciche Pieśni*)⁴⁷.

⁴² Tamże, s. 26-27.

⁴³ Agnieszka Nering (z d. Wojtalewicz) – ur. w 1876 r. w Chicago. Absolwentka Chicago Musical College (1909); członkini i pierwsza solistka Chóru św. Stanisława Kostki. Zaangażowana w liczne przedsięwzięcia (kulturalne, edukacyjne i charytatywne) realizowane zarówno w parafii, jak i poza nią. Tamże, s. 85, 323; N. KUNKA, *The Amateur Theatre*, s. 69; M. BORYS, *Parafia jako przestrzeń*, s. 181.

⁴⁴ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 137.

⁴⁵ Tamże, s. 138; ANDREA SSND, *The Societies of St. Stanislaus Kostka Parish*, s. 35.

⁴⁶ W niektórych publikacjach pojawia się data 1876. Tak: *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 335.

⁴⁷ Tamże; D.E. PIENKOS, *Wachtl, Charles*, [w:] *The Polish American Encyclopedia*, ed. J.S. Pula, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers 2011, s. 531-532; A.N. CIENCIALA, *Foundations*

Występował na scenie – początkowo w lekkim, komediowym repertuarze, z czasem również w dramatycznym (m.in. w 1904 r. jako Papkin w *Zemście* Fredry, w 1905 r. jako Konrad w trzeciej części *Dziadów* Adama Mickiewicza). Jako reżyser Wachtl miał ambicję zreformować teatr polonijny i podnieść go na wyższy poziom. Konsekwentnie, a przy tym niezależnie od zainteresowań i możliwości percepcyjnych publiczności (odmiennie niż Zahajkiewicz), dążył do wzbogacenia repertuaru o poważne, ambitne propozycje (m.in. dzieła Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Stanisława Wyspiańskiego, a z zagranicznych twórców chociażby Williama Szekspira)⁴⁸. Włączał się w działalność Teatru Polskiego będącego próbą stworzenia w Chicago polskiego teatru parazawodowego⁴⁹.

W PARAFII ŚWIĘTEJ TRÓJCY

Podobnie jak w przypadku muzyki, silnym ośrodkiem teatru amatorskiego pozostawała sąsiadująca z parafią św. Stanisława Kostki parafia Świętej Trójcy. Tamtejsze Kółko Dramatyczne powstało w 1895 r. Inicjatywę jego utworzenia wysunął nauczyciel parafialnej szkoły brat Piotr CSC⁵⁰. Kółko

of *Polish-American Scholarship: Karol Wachtl*, „Polish American Studies” 50(1993), nr 1, s. 54-55.

⁴⁸ E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 89-91; *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 138.

⁴⁹ Teatr ten rozpoczął funkcjonowanie jako Teatr Narodowy. Jego działalność została zainaugurowana wystawieniem 29 kwietnia 1906 r., w chicagowskim Teatrze „Garrick”, sztuki „Muras” Szczęsnego Zahajkiewicza (i przez niego wyreżyserowanej). Zespół liczył ponad 50 osób, w większości mających doświadczenie na scenach amatorskich. Jego prezesem był Adam Szwajkart. Do zmiany nazwy na Teatr Polski doszło w sierpniu 1906 r. Grupa przygotowywała przedstawienia do 1908 r. E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 91-94, 118-119; *Pamiętnik dwudziestopięciolecia Teatru Polskiego w Chicago*, Chicago: Tow. Scena Polska, 1936, [s. 5-6]. 10 marca 1907 r., na scenie znajdującego się w śródmieściu „Auditorium”, zespół zorganizował wydarzenie, z którego dochód został przeznaczony na pomoc parafii św. Stanisława Kostki. W grudniu 1906 r. wybuchł w niej pożar, który strawił szkołę parafialną oraz znajdujący się w tym samym budynku bogaty księgozbiór. Poza występami muzycznymi i deklamacjami wystawiono wówczas „Grażynę” Adama Mickiewicza. *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 25-26; *Przedstawienie w Auditorium*, „Dziennik Chicagoski” 1907, nr 59, s. 8.

⁵⁰ Brat Piotr CSC (Michał Hosiński) – ur. w 1872 r. w South Bend, Indiana. W wieku 15 lat wstąpił do Zgromadzenia św. Krzyża. W parafii Świętej Trójcy pełnił funkcję dyrektora szkoły podstawowej, a od 1910 do 1917 r. szkoły średniej (Szkoła Wyższa Świętej Trójcy), której był organizatorem. Przyczynił się do powstania wielu organizacji parafialnych, m.in. Kółka Literackiego i Towarzystwa Dorastającej Młodzieży. Po opuszczeniu Chicago pracował na misjach prowadzonych przez Zgromadzenie św. Krzyża w Bengalu w Indiach. G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 137-138; *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 164. Założycielami Kółka Drama-

miało dzielić się na dwa oddziały: dla młodzieńców – Towarzystwo Oświaty Młodzieży Świętej Trójcy, oraz dla panien – Kwiat Wolności Polskiej⁵¹. Oba przygotowywały własne realizacje, a także konkurowały ze sobą (oraz z Kółkiem jako całością)⁵². Wzajemna rywalizacja przekładała się na liczbę odbytych prób, wystawianych sztuk, zorganizowanych popisów. Ich ilość nie szła jednak w parze z jakością.

Po wybudowaniu szkoły i reperacji kościoła nastąpiła u nas epoka, którąby można nazwać „epoką zabaw”; w tym to bowiem czasie zabawy tu były na porządku dziennym: przedstawienia teatralne, koncerty, popisy rozmaite, próby, szły jedna po drugiej prawie bez przerwy. [...] Głównymi czynnikami tej sprawy było Kółko Dramatyczne oraz tak zwane Towarzystwo Młodzieży i Kwiat Wolności Polskiej rywalizujące z Kółkiem. Szło i jednym i drugim nie o jakość, ale o ilość przedstawień teatralnych; o prawidłowe prowadzenie finansów wcale się nie starano⁵³.

Poza Kółkiem Dramatycznym aktywność sceniczną na Trójcowie prowadziły także inne organizacje, dzięki przychylności proboszcza ks. Kazimierza Sztuczki CSC, powstające w parafii. Pracę na tym polu łączyły często z innymi formami działalności kulturalnej.

Sporadycznie, co prawda, przedstawienia teatralne, a także popisy literackie urządziło Towarzystwo Dzieciątka Jezus. Sięgające swymi początkami 1893 r. skupiało chłopców w wieku od 13 do 17 lat⁵⁴. Nieco starszą młodzież męską (pomiędzy 15 a 21 rokiem życia), w tym dawnych członków Towarzystwa Dzieciątka Jezus, przyjmowało w swoje szeregi Towarzystwo Dorastającej Młodzieży, utworzone w 1897 r. Swoje wysiłki koncentrowało ono przede wszystkim na kwestiach wykształcenia i wychowania, ale w spektrum jego zainteresowań znajdowały się również „popisy literackie, odczyty, przedstawienia teatralne, muzyka, śpiew, oraz zabawy i rozrywki natury niewinnej,

tycznego byli: F. Kucharzewski, F. Marchlewicz, J. Koskiewicz, W. Kaniewski, Jan Zawiliński. *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 24; *Książka jubileuszowa parafii św. Trójcy 1893-1943*, Chicago [1943], s. 27.

⁵¹ *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 24; *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Kapłaństwa Wielebnego ks. Kazimierza S. Sztuczki, C.S.C. Proboszcza Parafii Świętej Trójcy w Chicago, Illinois, Dnia 20-go lipca, 1941*, [Chicago 1941], s. 33; G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 169.

⁵² *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Kapłaństwa*, s. 44.

⁵³ *Dzieje parafii św. Trójcy*, s. 72; por. *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 25.

⁵⁴ W latach 1893-1912 kierował nim brat Piotr CSC. *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 190, 194.

jako też i pewne ćwiczenia duchowe”⁵⁵. Swoje pierwsze przedstawienie teatralne zaprezentowało ono 16 stycznia 1898 r.⁵⁶

W tym samym roku co Towarzystwo Dorastającej Młodzieży powstało Stowarzyszenie Przyjaciół Młodzieży. Jego członkowie poprzez organizowane koncerty, przedstawienia, odczyty, a także bezpłatne wypożyczanie książek, chcieli zainteresować dalszą nauką młodzież opuszczającą szkołę Świętej Trójcy⁵⁷. Dochód pochodzący z realizowanych przedstawień teatralnych na cele dobroczynne przeznaczało z kolei Towarzystwo Pań Dobroczynności pod opieką św. Józefa (podobnie jak dwa wcześniej wymienione, zorganizowane w 1897 r. – 17 stycznia)⁵⁸. Roku 1898 sięgały początki Towarzystwa Panien Imienia Maryi, skupiającego dziewczęta w wieku od 17 do 21 lat. Szeroka działalność organizacji obejmowała również przygotowywanie występów literacko-artystycznych, w tym przedstawień teatralnych⁵⁹. W 1900 r. utworzono w parafii Świętej Trójcy Towarzystwo Oświaty. Pierwszy spektakl zaprezentowało ono publiczności 13 maja⁶⁰.

Na różnych aspektach pracy oświatowej skupiało się utworzone w 1902 r. Kółko Literackie⁶¹. Najważniejszą rolę odgrywał w nim przywoływany już brat Piotr CSC. Szczytowym osiągnięciem Kółka w dziedzinie teatru była wystawiona w 1912 r. sztuka *Poncja córka Pilata*⁶². Jej autorem był brat Stanisław CSC – nauczyciel w szkole parafialnej, od 1910 r. sekretarz parafii, miłośnik teatru, autor kilku utworów dramatycznych oraz reżyser przedstawień amatorskich⁶³. Jeszcze w 1918 r. w „Pamiętniku Parafii Świętej

⁵⁵ Tamże, s. 194.

⁵⁶ W 1898 r. liczyło ok. 40 członków. Również na jego czele stał brat Piotr CSC. *Dzieje parafii św. Trójcy*, s. 98-99. Zob. także: *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 26-27, 194. Rok 1896 jako datę założenia Towarzystwa Dorastającej Młodzieży podaje s. Genowefa Potaczała, która informuje również, iż było ono skierowane do chłopców w wieku do lat 18. G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 153.

⁵⁷ Zarząd Stowarzyszenia stanowili delegaci towarzystw biorących udział w jego założeniu – m.in. Świętej Trójcy, św. Józefa, Młodzieży św. Floriana, II Oddziału Wolnych Krakusów, św. Kazimierza Jagiellończyka, Dworu Kościuszki. *Dzieje parafii św. Trójcy*, s. 98; *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Kapłaństwa*, s. 42-43; G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 260.

⁵⁸ *Dzieje parafii św. Trójcy*, s. 98.

⁵⁹ G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 153-154.

⁶⁰ *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 30; *Książka jubileuszowa parafii św. Trójcy*, s. 32.

⁶¹ *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 32; N. KUNKA, *The Amateur Theatre*, s. 71. Datę powstania o 10 lat późniejszą podaje z kolei autorka monografii parafii: G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 169.

⁶² *Książka jubileuszowa parafii św. Trójcy*, s. 40; G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 169.

⁶³ Brat Stanisław CSC (Michał Kurowski) – ur. nieopodal Jasła 11 września 1852 r. Po przyjeździe do USA zatrzymał się w Chicago. Należał do chóru parafii św. Stanisława Kostki. Po

Trójcy” na temat tej realizacji pisano: „Dwa razy z niebywałym powodzeniem odegrana trzyma prym w dziejach przedstawień amatorskich na Trójcowie i okolicy”⁶⁴.

Spośród organizacji założonych przed 1914 r. na trójcowskiej scenie udało zaistnieć jeszcze Arcybractwo Niepokalanego Serca Maryi. Sformowane w 1909 r., poza głównym celem, którym była modlitwa za nawrócenie grzeszników, angażowało się ono w inne działania na rzecz parafii, w tym w jej życie kulturalne. Pierwszym jego przedstawieniem była sztuka *Dwie matki*⁶⁵.

INNE PARAFIE

Funkcjonujące w Polish Downtown parafie św. Stanisława Kostki i Świętej Trójcy odgrywały przodującą rolę, jeśli idzie o rozwój polonijnej amatorskiej sceny teatralnej w Chicago. Swoje aspiracje w tym zakresie zgłaszały jednak także grupy działające przy polskich wspólnotach wzrastających w innych częściach miasta.

W parafii Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy przedstawienia dramatyczne przygotowywał Klub Śpiewaczy i Dramatyczny św. Cecylii. Istniał od 1895 r. Pierwszym spektaklem Klubu był *Żyd w beczcze*, a wśród innych jego realizacji znalazło się m.in. przedstawienie *Chłopi arystokraci*. Główną bolączką zespołu pozostawał brak własnej sceny, co wymuszało potrzebę korzystania z różnych sal istniejących w sąsiedztwie⁶⁶. W parafii działało także Kółko Dramatyczne. O jego istnieniu wspominał ks. Wacław Kruszk⁶⁷.

Zgodnie z informacjami przekazanymi przez Szczęsnego Zahajkiewicza, w 1897 r., poza już wspomnianymi, kółka dramatyczne istniały również w parafiach: św. Wojciecha, św. Jadwigi oraz św. Jana Kantego⁶⁸. Z późniejszych wspomnień ks. Jana Kasprzyckiego, pierwszego proboszcza na Kantowie, można wnioskować, iż tamtejsze Kółko już w pierwszych latach ist-

przeniesieniu się do South Bend, Indiana, wstąpił do Zgromadzenia św. Krzyża (nowicjat – 1881 r., śluby zakonne – 1883 r.). Pracował w parafii św. Jadwigi w South Bend. Po powrocie do Chicago związany był z parafią Świętej Trójcy. Zmarł w 1913 r. *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 178; G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 139.

⁶⁴ *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 55.

⁶⁵ Tamże, s. 224. Por. G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 162.

⁶⁶ N. KUNKA, *The Amateur Theatre*, s. 78.

⁶⁷ W. KRUSZKA, *Historia Polska w Ameryce*, t. 10, s. 89.

⁶⁸ S. ZAHAJKIEWICZ, *Księża i Parafie Polskie*, s. 37, 73, 86, 89.

nienia parafii było dobrze zorganizowane⁶⁹. Reżyserami jego przedstawień byli m.in. Szczesny Zahajkiewicz i Karol Wachtel. Działalność sceniczną w parafii św. Jana Kantego prowadziło również zrzeszające ministrantów Towarzystwo Młodzieńców św. Stanisława Kostki. Powstało ono w 1894 r., a jego założycielem był ks. Florian Matuszewski⁷⁰.

W parafii Najświętszej Marii Panny Anielskiej Kółko Dramatyczne powstało niebawem po utworzeniu wspólnoty (1899). Do zorganizowanego 4 czerwca 1900 r. zespołu zapisało się początkowo ok. 50 parafian – kobiet i mężczyzn. Grupa urządzała wieczorki i przedstawienia teatralne. Z czasem zmieniła nazwę na Towarzystwo Dramatu i Śpiewu⁷¹.

Spotkanie organizacyjne Kółka Dramatycznego przy parafii św. Jacka odbyło się 26 lutego 1906 r. Pierwszym jego prezesem wybrany został Tomasz Wetta, reżyserem August Kochański. „Przyjęto za cel i zadanie Kółka krzewić ducha polskości wśród młodzieży, a jako środek ku temu służyć miały miesięczne wieczorki; oraz mniejsze i większe przedstawienia teatralne w języku ojczystym”⁷². Premierowe przedstawienie – komedię *Piosnka Wujaszka*, zespół odegrał dopiero 20 stycznia 1907 r.⁷³ Dochód z wieczorków i spektakli organizowanych przez grupę przekazywano na działania społeczne i charytatywne⁷⁴. Kapelan Kółka Dramatycznego na Jackowie, jednocześnie autor wielu sztuk dramatycznych – ks. Stanisław Świerczek, kilka lat później, został założycielem podobnego zespołu w parafii św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Dedykowane młodzieży, zostało ono utworzone w roku 1910, a jego pierwszym reżyserem był Szczesny Zahajkiewicz⁷⁵.

⁶⁹ *Mile wspomnienia ks. Jana Kasprzyckiego, C. R., pierwszego proboszcza parafii św. Jana Kantego w Chicago, Ill.*, [w:] *Pamiętnik Jubileuszowy 25-lecia Parafii Św. Jana Kantego w Chicago, Ill. 1893-1918*, oprac. S. Siatka, F. Ładoń, [b.m.d.w.], [s. 74].

⁷⁰ *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Parafii św. Jana Kantego*, bs.

⁷¹ *1899-1924 Pamiętnik Srebrnego Jubileuszu Parafii Najśw. Marii Panny Anielskiej*, [b.m.d.w.], s. 222.

⁷² *Golden Jubilee 1894-1944 St. Hyacinth Church*, Chicago 1944, s. 82.

⁷³ Tamże. Już wcześniej w parafii św. Jacka przedstawienia organizował Chór parafialny św. Wojciecha. 31 grudnia 1899 r. miał on wystawić dwie komedijki („Werbel Domowy”, „Stanisław Kosynier i Szmul Patryota”), z których zarobione środki umożliwiły zakup baldachimu do kościoła. *Przedstawienia*, „Dziennik Chicagoski” 1899, nr 300, s. 8.

⁷⁴ *Golden Jubilee 1894-1944 St. Hyacinth Church*, s. 28.

⁷⁵ *Golden Jubilee 1893-1943 St. Stanislaus B. & M. Church*, [b.m.d.w.], s. 33; *St. Stanislaus Bishop & Martyr Church Anniversary 1893-1968*, Chicago 1968, s. 39.

WYKONAWCY I REPERTUAR

Według wyliczeń Emila Orzechowskiego, do 1906 r., aż w 17 parafiach w Chicago odgrywane były polskie przedstawienia. W liczbie tej znajdowały się wspólnoty, w których odbywały się one regularnie, jak i takie, w których do podobnych wydarzeń dochodziło sporadycznie. Łącznie w latach 1891-1906 było to kilkaset spektakli⁷⁶.

Na tak bujny rozwój teatru amatorskiego wpływ miała niewątpliwie przychylność pracujących w parafiach księży i braci zakonnych. Inicjowali oni powstawanie grup, patronowali im, jednocześnie wyznaczali kierunek działalności wpływając na dobór przygotowywanego i prezentowanego repertuaru. Zdarzało się, że sami dokonywali przekładów sztuk teatralnych, a nawet, jak ks. Józef Gieburowski CR⁷⁷ i ks. Kandyd Kozłowski⁷⁸ byli ich autorami. Spod pióra ostatniego z nich wyszły tragedie *Powstanie Polaków, czyli Rok 1863* i *Sobieski pod Wiedniem* oraz dramat dla dzieci *Św. Mikołaj*⁷⁹. W ostatnich latach XIX wieku dramaty ks. Gieburowskiego: *Św. Sebastian*, *Fabiola*

⁷⁶ E. ORZECZOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 50-51.

⁷⁷ Józef Gieburowski – ur. 14 marca 1864 r. w zaborze pruskim. Do zmartwychwstańców wstąpił w 1886 r. w Krakowie. Świecenia kapłańskie przyjął w Rzymie w 1892 r. Po przybyciu do Stanów Zjednoczonych przebywał w Chicago. Pracował w parafiach: św. Stanisława Kostki (1892-1895), krótko w parafii św. Jadwigi (1895), nowo tworzonych: św. Stanisława Biskupa i Męczennika (1895-1896) i św. Jacka (1895-1897), oraz ponownie w parafii św. Jadwigi (1897-1901). W latach 1899-1901 był opiekunem duchowym siostr franciszkanek bł. Kunegundy. Po powrocie do Europy (1901) pracował m.in. w Wiedniu, we Lwowie i w Krakowie (wieloletni przełożony domu, mistrz nowicjatu). Zmarł we Lwowie 25 listopada 1932 r. Zob.: E.T. JANAS C.R., *Dictionary of American Resurrectionists 1865-1965*, Rome: P.U.G 1967, s. 21-22; S. ZAHAJKIEWICZ, *Księża i Parafie Polskie*, s. 30; W. KRUSZKA, *Historia Polska w Ameryce*, t. 10, s. 100; *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.)*, oprac. S. Jujeczka, Wrocław: Wydawnictwo eBooki.com.pl 2018, s. 191.

⁷⁸ Kandyd Kozłowski – ur. 25 marca 1836 r. w Warszawie. Studiował filozofię w rodzinnym mieście oraz teologię we włoskiej Bolonii. Świecenia kapłańskie przyjął w 1863 r. Wziął udział jako kapelan w powstaniu styczniowym. Chcąc uniknąć represji znalazł schronienie w Galicji. Przed przyjazdem do Stanów Zjednoczonych (1872) prowadził pracę misyjną na Bliskim Wschodzie. Aktywnie angażował się w życie organizacyjne Polonii amerykańskiej. Pracował m.in. w parafiach św. Stanisława w Cincinnati (Ohio; 1872-1877) i św. Jacka w LaSalle (Illinois; 1877-1884). W latach 1885-1889 był proboszczem w parafii św. Józefa w Chicago. Następnie służył wiernym w parafii św. św. Cyryla i Metodego w Lemont (Illinois). S. ZAHAJKIEWICZ, *Księża i Parafie Polskie*, s. 103-104; E.T. JANAS C.R., *Dictionary*, s. 132; M. BORYS, *Duchowni – uczestnicy niepodległościowego zrywu 1863 roku i ich działalność wśród Polonii chicagowskiej w ostatnich dekadach XIX stulecia*, [w:] *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej*, red. A. Kawalec, J. Kuźicki, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2017, s. 541-542.

⁷⁹ K. ESTREICHER, *Bibliografia polska XIX stulecia, Lata 1881-1900*, t. 2: G-K, Kraków: Spółka Księgarzy Polskich 1907, s. 206, 338.

oraz *Pijawki ludu* były drukowane w częściach na łamach „Dziennika Chicagoskiego”⁸⁰.

W realizowanych spektaklach brało udział od kilku-kilkunastu do nawet kilkudziesięciu czy nawet setki wykonawców – mężczyzn, kobiet, niekiedy także dzieci i młodzieży. Nie brak było sytuacji, gdy na teatralnych deskach znajdowało się kilku przedstawicieli tej samej rodziny jednocześnie. Wśród aktorów były osoby dysponujące talentem, w tym talentem wokalnym (Agnieszka Nering, Róża Kwasigroch i inni), posiadające nawet pewną wprawę w występach scenicznych. Innym razem całkowici amatorzy, bez odpowiedniego przygotowania i doświadczenia.

Część spośród późniejszych aktorów swoją przygodę ze sceną rozpoczęła już w młodym wieku, będąc uczniami szkół parafialnych. Organizowane przy wszystkich polskich wspólnotach, placówki te prowadziły nie tylko działalność edukacyjną i wychowawczą, ale ich zadaniem było również umacnianie wiary i religijności dzieci oraz przekazywanie im określonych wzorców kulturowych⁸¹. Jak pokazuje przykład szkoły funkcjonującej przy parafii Świętej Trójcy, uczono w nich języka polskiego, podstaw polskiej historii, geografii, arytmetyki, od najwcześniejszych klas w programie znajdowały się także zajęcia z rysunku oraz śpiewu⁸². Pracujące w szkołach siostry zakonne przygotowywały dzieci do rozmaitych występów. Były to deklamacje i recytacje utworów literackich, popisy wokalne, niewielkie obrazki jak i bardziej rozbudowane formy sceniczne. Prezentowano je w czasie akademii i innych uroczystości szkolnych, a także wydarzeń ważnych dla parafii (świąt parafialnych, obchodów patriotycznych, wizyt znamienitych gości)⁸³.

Okazję do zetknięcia się z teatrem w jego amatorskiej postaci mieli również uczniowie polonijnych szkół średnich. 1 lipca 1894 r. w istniejącym na Stanisławowie (od 1890 r.) Kolegium Świętego Stanisława Kostki z sukcesem wystawiono *Dziady* Mickiewicza⁸⁴. 25 lutego 1900 r. w hali przy ulicy

⁸⁰ Dramat „Św. Sebastian” drukowany był w „Dzienniku” od 29 listopada 1897 r. (ŚW. SEBASTYAN. DRAMAT HISTORYCZNY (W siedmiu odsłonach.), *Z czasów prześladowania Chrześcijan r. 200-300*, „Dziennik Chicagoski” 1897, nr 274, s. 3); pierwsza część „Fabioli” ukazała się 24 stycznia 1898 r. (FABIOLA. Dramat. *Z czasów prześladowania Chrześcijan r. 200-300 (W pięciu odsłonach.)*, „Dziennik Chicagoski” 1898, nr 19, s. 3); zaś od 21 marca 1900 r. gazeta publikowała „Pijawki ludu” (PIJAWKI LUDU, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 68, s. 3).

⁸¹ D. PRASZAŁOWICZ, *Amerykańska etniczna szkoła parafialna. Studium porównawcze trzech wybranych odmian instytucji*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1986, s. 25-26.

⁸² *Dzieje parafii św. Trójcy*, s. 104-108.

⁸³ Tak m.in. w parafii Świętej Trójcy. Zob. tamże, s. 110; G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 245.

⁸⁴ *St. Stanislaus College – Weber High School 1890-1940*, Chicago 1940, s. 14.

Bradley zespół zaprezentował sztukę *Ojciec Ojczyzny* (*The Father of His Country*)⁸⁵. Jak donosił „Dziennik Chicagoski”, spektakl przygotowany w związku z rocznicą urodzin Georga Washingtona, miał być pierwszym w Ameryce odegranym przez Polaków w języku angielskim⁸⁶. Niespełna dwa miesiące później, 16 kwietnia 1900 r. grupa wystąpiła w parafii św. Jana Kantego, z wyreżyserowanym przez Zahajkiewicza dramatem biblijnym pt. *Syn marnotrawny*⁸⁷. Już w pierwszym roku istnienia (rok szkolny 1910-1911) spektakl przygotowali także uczniowie Wyższej Szkoły Świętej Trójcy. Był to ukazujący życie amerykańskiej Polonii utwór autorstwa Zahajkiewicza pt. *Dwie drogi*⁸⁸.

Grupy teatralne tworzyli członkowie wspólnot parafialnych. Niekiedy te same osoby włączały się w działalność nawet kilku zespołów i pojawiały się w realizacjach firmowanych przez różne towarzystwa. Uzyskiwane w ten sposób doświadczenie wykorzystywano podczas występów scenicznych, jak również w innych sytuacjach, m.in. podczas obchodów ważnych wydarzeń, rocznic i innych okoliczności istotnych dla społeczności polonijnej⁸⁹. Udział tych samych wykonawców, a nierzadko również zaangażowanie tych samych reżyserów, w przygotowaniu występów, rzutował na prezentowany przez zespoły repertuar. Wachlarz wystawianych utworów był stosunkowo ograniczony. Sięgano przede wszystkim po umoralniające dramaty dydaktyczne – proste w formie i dostarczające imigrantom wzorców do naśladowania (np. utwory hagiograficzne), dramaty ludowe – odwołujące się za pomocą śpiewu i tańca do folkloru, a także komedie, utwory patriotyczne oraz melodramaty⁹⁰.

⁸⁵ „*Ojciec Ojczyzny*”, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 48, s. 4.

⁸⁶ *Po raz pierwszy w Ameryce*, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 42, s. 4.

⁸⁷ *Kolegiści na Kantowie*, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 90, s. 4.

⁸⁸ *Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy*, s. 138; *Z TRÓJCOWA*, „Dziennik Chicagoski” 1911, nr 61, s. 5.

⁸⁹ Przykładem mogą być przygotowywane przez wiernych tzw. żywe obrazy. Były to widowiska parateatralne, dzięki którym bez słów, poprzez artystyczną kompozycję i gesty starano się przekazać istotne treści odwołujące się do polskiej historii, tradycji i kultury. Ich prezentacja miała miejsce m.in. 7 października 1893 r. w trakcie „Dnia Polskiego” zorganizowanego przy okazji chicagowskiej Wystawy Światowej (*World's Columbian Exposition*). Na mającej wówczas miejsce paradzie pojawiło się 16 platform, na których prezentowane były „żywe obrazy” – sceny zatytułowane: „Polska w kajdanach”, „Zmartwychwstanie Polski”, „Obrona Częstochowy”, „Konstytucja 3-go Maja”, „Wesele krakowskie” i inne. E. ORZECOWSKI, *Polonijne widowiska parateatralne w Stanach Zjednoczonych (opisy kilku żywych obrazów)*, „Przegląd Polonijny” 1988, z. 2(48), s. 131-133, 140-144; 7-my Października 1893 r. – „Dzień polski” w Chicago, „Dziennik Chicagoski” 1893, nr 234, s. 1-2; D.A. PACYGA, *American Warsaw. The Rise, Fall, and Rebirth of Polish Chicago*, Chicago-London: The University of Chicago Press 2019, s. 21.

⁹⁰ E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 50.

Prezentowane przedstawienia posiadały zróżnicowany poziom artystyczny. Z jednej strony były to proste scenki, niewielkie obrazki odgrywane podczas wieczorków artystycznych, w innych przypadkach większe, mniej lub bardziej profesjonalne produkcje, poprzedzone odpowiednimi przygotowaniem.

Czerpano z twórczości autorów tworzących w kraju (Władysław Anczyc, Aleksander Fredro, Apollo Korzeniowski, Ignacy Maciejowski „Sewer” i inni), jak i, co warto podkreślić, lokalnych twórców piszących na potrzeby zespołów parafialnych. Był to m.in. Antoni Jax⁹¹, Antoni Ździebłowski, a także wymienieni już księża Gieburowski i Kozłowski. Wiele ze sztuk powstało w samym Chicago⁹². O dostęp zarówno do nich, jak i innych utworów scenicznych dbali miejscowi wydawcy: Władysław Dyniewicz⁹³, Jan Franciszek Smulski⁹⁴, a także specjalizujący się w wydawaniu i sprzedaży nut Władysław H. Sajewski⁹⁵. Drukowała je także kontrolowana przez zmarłych twórców Spółka Nakładowa Wydawnictwa Polskiego⁹⁶.

Niewątpliwie najbardziej znanym i popularnym spośród wszystkich autorów był przywoływany już wielokrotnie Szczęsny Zahajkiewicz. Postać, bez której trudno mówić o polonijnym teatrze amatorskim nie tylko w wymiarze chicagowskim, ale i ogólnoamerykańskim. Określany przez ks. Wacława Kruszkę „najsławniejszym poetą polskim w Ameryce”⁹⁷, był autorem nie-

⁹¹ Antoni Jax (Jaks) – ur. w 1850 r. w Gnieźnie. Od młodych lat szkolił się muzycznie. Prawdopodobnie w 1889 r. przybył do Stanów Zjednoczonych i zamieszkał w Chicago. Udzielał lekcji muzyki, komponował, szczególnie jednak dał się poznać jako autor utworów przeznaczonych na potrzeby scen teatralnych. W jego dorobku znalazło się blisko 40 dzieł o różnym charakterze, m.in. dramatów i tragedii, komedii i fars, operetek komicznych, poruszających zarówno tematy związane ze Starym Krajem, jak i życiem w Ameryce. Zmarł w Chicago w 1926 r. J.S. PULA, *Jax, Anthony*, [w:] *The Polish American Encyclopedia*, s. 206-207; J. KRZYSZKOWSKI S.J., *Anthony Jax – A Forgotten Playwright*, „Polish American Studies” 9(1952), nr 1-2, s. 18-19, 21-22.

⁹² E. ORZECZOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 49-51.

⁹³ Nakładem Władysława Dyniewicza ukazały się m.in.: W.L. ANCZYC, *Błążek Opętany, krotochwila w jednym akcie ze śpiewami*, Chicago: W. Dyniewicz 1891; K. KOZŁOWSKI, *Sobieski pod Wiedniem. Tragedya w pięciu aktach, napisana dla szkół polskich w Północnej Ameryce*, Chicago: W. Dyniewicz 1895; [J.K. GREGOROWICZ], *Werbelt domowy: obrazek wiejski ze śpiewami w jednej odsłonie oryginalnie napisany*, Chicago: W. Dyniewicz 1892.

⁹⁴ Drukarnię Jana F. Smulskiego opuścił m.in. Św. Eustachiusz. *Dramat historyczny w trzech aktach i sześciu odsłonach*, przekł. J. Gieburowski C.R., Chicago: J.F. Smulski i Sp. 1897.

⁹⁵ G. POTACZAŁA MChR, *Polacy na Trójcowie*, s. 53.

⁹⁶ Spółka Nakładowa Wydawnictwa Polskiego drukowała m.in. utwory Szczęsnego Zahajkiewicza, np. S. ZAHAJKIEWICZ, *Dzieci Izraela. Dramat biblijny w pięciu odsłonach dla ludu polskiego*, Chicago: Spółka Nakładowa Wydawnictwa Polskiego 1891.

⁹⁷ W. KRUSZKA, *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 5, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera 1905, s. 95.

zwykle płodnym. Pochodził z galicyjskiego Stanisławowa, gdzie urodził się w 1861 r. Z wykształcenia był nauczycielem – pracował m.in. w Stanisławowie i we Lwowie. Już wówczas publikował powiastki dla dzieci oraz poezję. Do Chicago przybył w 1889 r. Związał się z parafią św. Stanisława Kostki. Blisko współpracował z kierującymi nią, jak i wieloma innymi chicagowskimi parafiami, zmartwychwstańcami. Był wyjątkowo pracowity, a przy tym wyróżniał się bezkonfliktowym, towarzyskim charakterem. Chętnie angażował się w działalność organizacyjną Polonii. Brał udział w licznych przedsięwzięciach o charakterze dobroczynnym, patriotycznym oraz mających na celu podniesienie prestiżu polskiej grupy. Często przemawiał i wygłaszał odczyty. Od czasu zorganizowania Kółka Dramatycznego przez ponad dwie dekady włączał się w rozmaite inicjatywy teatralne kielkujące (niejednokrotnie z jego inspiracji) i rozwijające się w kolejnych polskich parafiach – w mieście i poza nim. Podejmował się reżyserowania przedstawień – zarówno inscenizacji własnych utworów, jak i dzieł, które nie wyszły spod jego pióra. Nie brak było sytuacji, kiedy jeden tytuł przygotowywał kilkakrotnie, każdorazowo z innym zespołem. Jako autor, pisał Zahajkiewicz utwory prozą, adaptacje, własne utwory sceniczne – tak sztuki teatralne (*Perła Cylejska*, *Genowefa*, *Dzieci Izraela*, *Muras*), jak i liczne mniejsze obrazki, przeznaczone dla dzieci i młodzieży z przyszkolnych kółek teatralnych. Był autorem marszy dla kilku grup teatralnych, zaś niezrealizowaną jego ambicją było napisanie dla każdej z polskich parafii w Chicago własnej, niepowtarzalnej sztuki, dedykowanej jej świętemu patronowi⁹⁸.

ZAKOŃCZENIE

Obok muzyki to właśnie teatr był najpopularniejszą formą działalności kulturalnej, w którą angażowali się polscy imigranci w Chicago w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej. Czołową rolę w jego rozwoju i upowszechnieniu odegrały polskie parafie i posługujący w nich duchowni. Informacje o przygotowywanych przedstawieniach, popisach scenicznych,

⁹⁸ Informacje nt. życia i działalności artystycznej Szczęsnego Zahajkiewicza podają na podstawie: *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii*, s. 232-233; W. KRUSZKA, *Historia Polska w Ameryce*, t. 5, s. 95-97; *Who's who in Polish America. A biographical dictionary of Polish-American leaders and distinguished Poles resident in the Americas*, ed. F. Bolek, New York: Harbinger House 1943, s. 512; K. WACHTL, *Polonia w Ameryce. Dzieje i Dorobek*, Filadelfia: nakładem autora 1944, s. 241-242; E. ORZECOWSKI, *Teatr polonijny*, s. 38, 84-85; D.E. PIENKOS, *Zahajkiewicz, Szczęśny*, [w:] *The Polish American Encyclopedia*, s. 559.

a także o parafialnych organizacjach i osobach włączających się w ich realizację występują, choć należy przyznać, że w dość ograniczonym zakresie i formie (z pewnością w mniejszej liczbie niż w przypadku podobnych, tyle że dotyczących życia muzycznego) na kartach albumów jubileuszowych parafii. Największa ich liczba dotyczy dwóch parafii – św. Stanisława Kostki i Świętej Trójcy, w mniejszym stopniu innych wspólnot⁹⁹.

Biorąc pod uwagę liczbę powstających zespołów scenicznych, a także liczbę wystawianych przedstawień, można przyjąć, iż cieszyły się one dużym zainteresowaniem ze strony odbiorców. Dla imigrantów podobne inicjatywy stanowiły formę rozrywki, odskoczni od trudów codziennej pracy w chicagowskich stalowniach, zakładach mięsnych, garbarniach czy składach drewna. Pozwalały spędzić czas w sposób przyjemny, pożyteczny, w towarzystwie innych osób, rozwijały zainteresowania. Teatr ten miał również, a może przede wszystkim, charakter użytkowy – widoczny chociażby w sztukach Zahajkiewicza. Przyczyniał się do budowania wspólnoty. Miał uczyć, umoralniać, dostarczać odpowiednich, zgodnych z oczekiwaniami duchowieństwa, wzorców zachowań. Stwarzał możliwość obcowania z polską historią (zwłaszcza jej chlubnymi kartami), polską kulturą, folklorem, literaturą i językiem. Tym samym rozbudzał uczucia patriotyczne i oddziaływał na kształtowanie wśród imigrantów świadomości narodowej. Na edukacyjny i wychowawczy, jako podstawowy aspekt działalności grup teatralnych, zwracał uwagę sam Szczęsny Zahajkiewicz:

Zapewne żdziwi się niejeden czytelnik „starokrajski”, że tu często – gęsto, na czele „Kółka dram.[atycznego]” stoi osoba duchowna. Odpowiemy na to: Takie towarzystwa dramatyczne, nie są zakładane po to, aby się bawić i czas przyjemnie spędzać, lecz są one po prostu szkołą dla starszej młodzieży. Przy pomocy przedstawień teatralnych uczy się młodzież języka polskiego, zapoznaje się z literaturą, (zebrania literackie, odczyty, dekl.[amacye]) umoralnia i nabywa większej ogłady towarzyskiej¹⁰⁰.

⁹⁹ Spora liczba przeanalizowanych przeze mnie wydawnictw jubileuszowych w ogóle nie odnosiła się do kwestii związanych z inicjatywami teatralnymi lub wspominała o nich wyłącznie w sposób zdawkowy, niejako przy okazji opisu innych tematów.

¹⁰⁰ S. ZAHAJKIEWICZ, *Księża i Parafie Polskie*, s. 89.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

Archdiocese of Chicago's Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1890, Box: sygn. ADMN/A5370/157.

PRASA

- „Ojciec Ojczyzny”, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 48, s. 4.
7-my Października 1893 r. – „Dzień polski” w Chicago, „Dziennik Chicagoski” 1893, nr 234, s. 1-2.
FABIOLA. Dramat. Z czasów prześladowania Chrześcijan r. 200-300 (W pięciu odsłonach.), „Dziennik Chicagoski” 1898, nr 19, s. 3.
Kolegiaści na Kantowie, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 90, s. 4.
Pani Helena Modrzejewska na scenie amatorskiej w Chicago, „Dziennik Chicagoski” 1892, nr 214, s. 2.
PIJAWKI LUDU, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 68, s. 3.
Po raz pierwszy w Ameryce, „Dziennik Chicagoski” 1900, nr 42, s. 4.
Przedstawienia, „Dziennik Chicagoski” 1899, nr 300, s. 8.
Przedstawienie w Auditorium, „Dziennik Chicagoski” 1907, nr 59, s. 8.
ŚW. SEBASTYAN. DRAMAT HISTORYCZNY (W siedmiu odsłonach.), Z czasów prześladowania Chrześcijan r. 200-300, „Dziennik Chicagoski” 1897, nr 274, s. 3.
Z TRÓJCOWA, „Dziennik Chicagoski” 1911, nr 61, s. 5.

KSIĘGI JUBILEUSZOWE

- 1882-1957 Diamond Jubilee Immaculate Conception B.V.M. Parish. 2944 East 88th Street, Chicago 17, Illinois, [b.m.d.w.].
1899-1924 Pamiątka Srebrnego Jubileuszu Parafii Najśw. Marji Panny Anielskiej, [b.m.d.w.].
Diamond Jubilee 1867-1942 St. Stanislaus Kostka Church, [b.m.d.w.].
Dzieje parafii św. Trójcy. 1873-1898. Na pamiątkę 25-letniego jubileuszu założenia parafii św. Trójcy, Chicago 1898.
Golden Jubilee 1894-1944 St. Hyacinth Church, Chicago 1944.
Golden Jubilee 1893-1943 St. Stanislaus B. & M. Church, [b.m.d.w.].
Książka jubileuszowa parafii św. Trójcy 1893-1943, Chicago [1943].
Pamiętnik dwudziestopięciolecia Teatru Polskiego w Chicago, Chicago: Tow. Scena Polska 1936.
Pamiętnik Parafii Świętej Trójcy w Chicago, Ill. z okazji 25tej rocznicy otwarcia kościoła przez J. Em. Ks. Kar. F. Satollego delegata papieskiego 1893-1918, Chicago [1918].
Pamiątka Złotego Jubileuszu Kapłaństwa Wielebnego ks. Kazimierza S. Sztuczki, C.S.C. Proboszcza Parafii Świętej Trójcy w Chicago, Illinois, Dnia 20-go lipca, 1941, [Chicago 1941].
Pamiętnik Złotego Jubileuszu Parafii Świętego Wojciecha, Chicago 1924.
Pamiętnik Złotego Jubileuszu Parafii św. Jana Kantego w Chicago, Illinois 1893-1943, [Chicago 1943].
St. Stanislaus Bishop & Martyr Church Anniversary 1893-1968, Chicago 1968.
St. Stanislaus College – Weber High School 1890-1940, Chicago 1940.

Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867-1917, [Chicago 1917].

RELACJE I WSPOMNIENIA

DUNIKOWSKI HABDANK E., *Wśród Polonii w Ameryce. Druga serya „listów z Ameryki”*, Lwów 1893.

Mile wspomnienia ks. Jana Kasprzyckiego, C. R., pierwszego proboszcza parafii św. Jana Kantego w Chicago, Ill., [w:] *Pamiętnik Jubileuszowy 25-lecia Parafii Św. Jana Kantego w Chicago, Ill. 1893-1918*, oprac. S. Siatka, F. Ładoń, [b.m.d.w.], [s. 57-78].

SZTUKI TEATRALNE

ANCZYC W.L., *Błązek Opętany, krotchwila w jednym akcie ze śpiewami*, Chicago: W. Dyniewicz 1891.

[GREGOROWICZ J.K.], *Werbel domowy: obrazek wiejski ze śpiewami w jednej odsłonie oryginalnie napisany*, Chicago: W. Dyniewicz 1892.

KOZŁOWSKI K., *Sobieski pod Wiedniem. Tragedya w pięciu aktach, napisana dla szkół polskich w Północnej Ameryce*, Chicago: W. Dyniewicz 1895.

Św. Eustachiusz. *Dramat historyczny w trzech aktach i sześciu odsłonach*, przekł. J. Gieburowski C.R., Chicago: J.F. Smulski i Sp. 1897.

ZAHAJKIEWICZ S., *Dzieci Izraela. Dramat biblijny w 5ciu odsłonach dla ludu polskiego*, Chicago: Spółka Nakładowa Wydawnictwa Polskiego 1891.

OPRACOWANIA

ANDREA SSND, *The Societies of St. Stanislaus Kostka Parish, Chicago*, „Polish American Studies” 9(1952), nr 1-2, s. 27-37.

BORYS M., *Duchowni – uczestnicy niepodległościowego zrywu 1863 roku i ich działalność wśród Polonii chicagowskiej w ostatnich dekadach XIX stulecia*, [w:] *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej*, red. A. Kawalec, J. Kuzicki, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2017, s. 525-543.

BORYS M., *Kształtowanie się sieci polskich parafii etnicznych w Chicago do końca XIX wieku*, [w:] *Polacy w Chicago. Doświadczenie imigranta: integracja, izolacja, asymilacja*, red. A. Walaśzek, Warszawa: Muzeum Historii Polski 2020, s. 11-48.

BORYS M., *Kulturalne aspekty działalności polskich parafii rzymskokatolickich w Chicago w XIX stuleciu*, „Przegląd Polsko-Polonijny” 2013, nr 5-6, s. 237-252.

BORYS M., *Parafia jako przestrzeń aktywności kulturalnej polskich imigrantów. Z życia muzycznego Polonii chicagowskiej do roku 1914*, „Studia Polonijne” 44(2023), s. 177-196.

BORYS M., *Zmartwychwstańcy i początki polonijnego Chicago*, [w:] *Diaspora polska w Ameryce Północnej*, red. R. Raczyński, K.A. Morawska, Gdynia: Muzeum Emigracji 2018, s. 169-197.

CIENCIALA A.N., *Foundations of Polish-American Scholarship: Karol Wachtl*, „Polish American Studies” 50(1993), nr 1, s. 51-73.

CUBA S.L., *Polish Amateur Theatricals in America: Colorado As A Case Study*, „Polish American Studies” 38(1981), nr 1, s. 23-49.

DYLEWSKI T.J., *Historja Towarzystwa Gmina Polska No. 1 Grupa 20 Z.N.P.*, [w:] *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Towarzystwa Gmina Polska No. 1 Grupa 20 Z. N. P. oraz program uroczystości jubileuszowych, niedziela, 11-go lutego, 1934, Chicago, Ill.*, [b.m.w.] 1934, bs.

- ESTREICHER K., *Bibliografia polska XIX stulecia, Lata 1881-1900*, t. 2, G-K, Kraków: Spółka Księgarzy Polskich 1907.
- ESTREICHER K., *Teatr polski za oceanem*, Lwów: Koło Literacko-Artystyczne 1890.
- FURTAK M.A., *Księgi jubileuszowe polskich parafii w Stanach Zjednoczonych jako źródło do badań naukowych*, „Studia Polonijne” 40(2019), s. 195-208.
- HAIMAN M., *Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce 1873-1948*, Chicago: Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie 1948.
- JANAS E.T. C.R., *Dictionary of American Resurrectionists 1865-1965*, Rome: P.U.G 1967.
- Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.), oprac. S. Juceczka, Wrocław: Wydawnictwo eBooki.com.pl 2018.
- KRUSZKA W., *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 4, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera 1905.
- KRUSZKA W., *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 5, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera 1905.
- KRUSZKA W., *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 10, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera 1907.
- KRZYSZKOWSKI J. S.J., *Anthony Jax – A Forgotten Playwright*, „Polish American Studies” 9(1952), nr 1-2, s. 17-23.
- KUNKA N., *The Amateur Theatre Among the Poles*, [w:] *Poles of Chicago 1837-1937. A History of One Century of Polish Contribution to the City of Chicago, Illinois*, Chicago: oprac. L.T. Zglenicki, Chicago: Polish Pageant 1937, s. 67-90.
- MŁECZKO W. CR, *Parafia jako przestrzeń zmartwychwstania społeczeństwa (szkic o działalności ks. Wincentego Barzyńskiego w Chicago)*, [w:] *Zmartwychwstańcy: ku duchowemu odrodzeniu społeczeństwa*, red. W. Młeczko CR, Kraków: Wydawnictwo św. Jana Pawła II 2015, s. 127-159.
- NIR R., *Źródła do historii Polonii*, Orchard Lake: Wydawnictwo Centralnego Archiwum Polonii Amerykańskiej w Orchard Lake 1982.
- ORZECZOWSKI E., *Polonijne widowiska parateatralne w Stanach Zjednoczonych (opisy kilku żywych obrazów)*, „Przegląd Polonijny” 1988, z. 2(48), s. 131-145.
- ORZECZOWSKI E., *Teatr polonijny w Stanach Zjednoczonych*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1989.
- PACYGA D.A., *American Warsaw. The Rise, Fall, and Rebirth of Polish Chicago*, Chicago-London: The University of Chicago Press 2019.
- PAROT J.J., *Polish Catholics in Chicago, 1850-1920. A Religious History*, DeKalb: Northern Illinois University Press 1981.
- PIENKOS D.E., *Wachtl, Charles*, [w:] *The Polish American Encyclopedia*, ed. J.S. Pula, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers 2011, s. 531-532.
- PIENKOS D.E., *Zahajkiewicz, Szczesny*, [w:] *The Polish American Encyclopedia*, ed. J.S. Pula, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers 2011, s. 559.
- POTACZAŁA G. MChR, *Polacy na Trójcowie. Dzieje kościoła pw. Świętej Trójcy w Chicago*, Poznań: Wydawnictwo Agape 2007.

- PRASZAŁOWICZ D., *Amerykańska etniczna szkoła parafialna. Studium porównawcze trzech wybranych odmian instytucji*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1986.
- PULA J.S., Jax, Anthony, [w:] *The Polish American Encyclopedia*, ed. J.S. Pula, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers 2011, s. 206-207.
- WACHTEL K., *Dzieje Parafii Świętego Stanisława Kostki*, [w:] *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867-1917*, [Chicago 1917], s. 6-32.
- WACHTEL K., *Polonia w Ameryce. Dzieje i Dorobek*, Filadelfia: nakład autora 1944.
- WALASZEK A., *Kościół, etniczność, demokratyzacja – parafie polonijne w USA (1854-1930)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2015, z. 1(155), s. 5-66.
- Who's who in Polish America. A biographical dictionary of Polish-American leaders and distinguished Poles resident in the Americas*, ed. F. Bolek, New York: Harbinger House 1943.
- WOJDON J., *Polish American Parishes of the Nineteenth to Twenty-First Centuries and their Role in Shaping Polish American Identity and Status*, [w:] *Inter-Ethnic Relations and the Functioning of Multi-Ethnic Societies: Cohesion in Multi-Ethnic Societies in Europe from c. 1000 to the Present*, II, Thurnhout: Brepols Publishers 2022, s. 339-355.
- ZAHAJKIEWICZ S., *Księża i Parafie Polskie w Stanach Zjednoczonych Pół. Am.*, Chicago: nakładem autora 1897.

PARAFIA JAKO PRZESTRZEŃ AKTYWNOŚCI KULTURALNEJ
POLSKICH IMIGRANTÓW.
WOKÓŁ AMATORSKIEJ SCENY TEATRALNEJ W CHICAGO
DO ROKU 1914

Streszczenie

Artykuł stanowi formę rozważań autora nad rolą i znaczeniem polskich parafii etnicznych w zakresie pobudzania i podtrzymywania aktywności kulturalnej polskich imigrantów osiadłych w Chicago – pod koniec XIX i na początku XX wieku największym i najważniejszym organizacyjnie skupisku polskiej diaspory w Stanach Zjednoczonych. Uwaga została w nim skoncentrowana na działaniach związanych z rozwojem polonijnej sceny teatralnej. Teatr ten, w swym charakterze amatorski, cieszył się dużym zainteresowaniem odbiorców. Miał charakter użytkowy – edukował, dostarczał wzorców do naśladowania, umoralniał, dawał sposobność do kontaktu z polskim językiem, literaturą, kulturą, folklorem i historią. W działalność teatralną żywo angażowała się spora grupa członków wspólnot parafialnych. Z inspiracji i przy wsparciu duchownych powstawały kółka dramatyczne. Wysiłki związane z przygotowaniem zarówno bardziej rozbudowanych spektakli, jak i mniej wymagających form scenicznych, podejmowali również wierni należący do innych organizacji parafialnych, dla których działalność kulturalna nie była podstawową. W tekście przywołano przykłady podejmowanych inicjatyw scenicznych przede wszystkim z dwóch najbardziej zaangażowanych w tym względzie wspólnot: parafii Świętej Trójcy oraz najstarszej w mieście polskiej parafii św. Stanisława Kostki – obu funkcjonujących na północnym zachodzie miasta, w okolicy zwanej „Polish Downtown”. Z ostatnią z nich związany był m.in. jeden z najbardziej znanych i popularnych twórców i reżyserów – Szczęsny Zahajkiewicz, którego utwory były powszechnie obecne na polonijnych, nie tylko chicagowskich, scenach.

Słowa kluczowe: Chicago; życie kulturalne; polskie parafie; polscy imigranci; teatr amatorski; Szczęsny Zahajkiewicz; Karol Wachtl

THE PARISH AS A SPACE OF CULTURAL ACTIVITY FOR POLISH IMMIGRANTS.
AROUND THE AMATEUR THEATRE SCENE IN CHICAGO UNTIL 1914

Summary

This article is a form of the author's reflection on the role and significance of ethnic Polish parishes in stimulating and sustaining the cultural activity of Polish immigrants settled in Chicago – at the end of the 19th and the beginning of the 20th century the largest and organisationally most important centre of the Polish diaspora in the United States. Attention was focused on activities related to the development of the Polish theatre scene. This theatre, amateur in its character, enjoyed great interest from audiences. It had a utilitarian character – it educated, provided role models, moralised and gave an opportunity for contact with the Polish language, literature, culture, folklore and history. A large group of members of parish communities were actively involved in theatre activities. Drama societies were established at the inspiration and with the support of the clergy. Efforts to prepare both more elaborate productions and other, less demanding, stage forms were also made by the faithful belonging to other parish organisations, for whom cultural activity was not their primary activity. The text cites examples of stage initiatives from the two communities most involved in this respect: Holy Trinity Parish and St Stanislaus Kostka Parish, the oldest Polish parish in the city, both located in the north-west of the city, in the area known as the 'Polish Downtown'. The latter was associated with, among others, one of the most famous and popular artists and directors – Szczęśny Zahajkiewicz, whose works were commonly present on Polish stages, not only in Chicago.

Keywords: Chicago; cultural life; Polish ethnic parishes; amateur theatre; drama societies; Szczęśny Zahajkiewicz; Karol Wachtl